

Olieverfschetsen van Dirck Hals

Het eerste teken van de aanwezigheid van de familie Hals in Haarlem is de vermelding van de geboortedatum van Dirck Hals in 1591. Houbraken, de 18de eeuwse schildersbiograaf, vertelt, dat Dirck leerling is geweest van zijn oudere broer Frans, die waarschijnlijk aan het begin van de jaren tachtig in Antwerpen was geboren; ook andere leden van de familie, Frans jr., Harmen en Jan waren kunstenaars. Frans' vroegst gedateerde werk is van 1611, terwijl dat van Dirck van een kleine tien jaar later dateert. Frans was voornamelijk portrettist, Dirck vrijwel uitsluitend schilder van interieurs en exterieurs met figuren, waarin vaak zinnebeeldige motieven zijn verwerkt.

Wanneer we niet door Houbraken waren ingelicht, zouden we menen dat Dirck een leerling van Buytewech was, zo afhankelijk vertoont hij zich in zijn onderwerpen en composities. Evenals bij Buytewech, van wie we ook ontleeningen in Dircks werk aantreffen, nemen de figuren een overheersende plaats in.

De invloed van Frans Hals blijkt eigenlijk nog het duidelijkst uit de olieverschetsen op papier, die er van Dirck bekend zijn (zie de lijst aan het eind van dit artikel). Olieverschetsen zijn een tamelijk uitzonderlijk verschijnsel in de Nederlandse kunst van de 17de eeuw. De oorsprong ligt in Italië, waar zij niet alleen in Venetië door Tintoretto en Veronese werden gemaakt, maar ook in andere kunstcentra vanaf het midden van de 16de eeuw, vooral als voorstudies voor schilderijen. In de Nederlanden was het Rubens, die voor verschillende doeleinden olieverschetsen maakte¹ en mogelijk is het zijn leermeester Otto van Veen geweest, door middel van wie deze kunstvorm

naar het Noorden is gekomen. Hij verbleef tussen 1575 en 1583 in Italië. Van Frans Hals zijn geen tekeningen aan te wijzen, maar het is wel mogelijk, dat hij eenzelfde soort schetsen als Dirck heeft vervaardigd².

De vroegste van de aan Dirck toegeschreven olieverschetsen is een staande Vaandeldrager in de verzameling Lugt te Parijs (nr. 10, afb. 1). Nog onlangs was deze te zien op de tentoonstelling *Hollandse Genre-Tekeningen uit de 17de eeuw in het Rijksprentenkabinet*³. Een datering vóór 1620 volgt uit het model van de hoge hoed, die de man draagt. Het type is verwant aan de vaandeldrager van Frans Hals' vroegste schutterstuk van 1616 in het Frans Halsmuseum te Haarlem, die geheel rechts op het schilderij staat, eveneens met het vaandel over de rechter schouder en zijn linker hand in de zij. Frans ontleende de plaatsing en houding van deze figuur aan de vaandrig op het schutterstuk van Cornelis Cornelisz. van Haarlem van 1599, waarbij hij ook in andere opzichten aansluit. Bij Buytewech ontmoeten we een dergelijke figuur op een schilderij in Berlijn, dat in of kort na 1616 wordt gedateerd⁴, waar hij ook rechts aan de kant is geplaatst. Van Dirck is geen schutterstuk bekend en waarschijnlijk is deze olieverschets dan ook een zelfstandige studie.

Belangrijk voor de relatie tussen Frans en Dirck is een schilderij met een Buitenpartij, dat zich te Berlijn bevond, maar in 1945 verloren is gegaan (afb. 2). Slive, die de toeschrijving aan Frans wel meent te kunnen onderschrijven en het schilderij omstreeks 1610 dateert⁵, beeldt een detail af van de dansende man links, die bijzonder veel stilistische verwantschap vertoont met Dircks vaan-

deldrager. Zelfs een merkwaardig detail, de donkere streep die van de hiel tot onder de knie over het been loopt, treffen we op beide werken aan. Al hebben de figuren op het verloren gegane schilderij een trefzekerder vormgeving dan de vaandeldrager in de verzameling Lugt, toch moet een toeschrijving van het schilderij aan Dirck niet voor onmogelijk gehouden worden. Zijn geschilderde buitenpartijen, zoals bijvoorbeeld in het Frans Halsmuseum te Haarlem⁶, staan in het algemeen dicht bij die van Esaias van de Velde en Buytewech, dan bij het Berlijnse schilderij. Het motief van de in de bomen geknoopte doek komt echter zowel op het verloren gegane schilderij als op de Buitenpartij te Haarlem voor.

Al heeft Dirck in zijn schilderijen de karakteristieke schildertrant van zijn broer niet toegepast, met uitzondering van misschien het verloren gegane schilderij, in zijn figuurschetsen vindt deze wel

Afb. 1. (links) Dirck Hals. Vaandeldrager. Parijs, Institut Néerlandais, Fondation Custodia, coll. Lugt (nr. 10).

Afb. 2. (onder) Dirck Hals (?). Buitenpartij. Vroeger Berlijn, Kaiser-Friedrich-Museum.

Afb. 3. Dirck Hals. Vrolijk Gezelschap. San Francisco, California Palace of the Legion of Honor.

zijn weerklank. De meeste van deze kunnen in verband worden gebracht met figuren op zijn schilderijen. De functie van de schetsen is niet die van voorstudies, die met het oog op een speciaal te maken schilderij werden vervaardigd. Het blijkt, dat hij een eenmaal getekende schets meermalen en in verschillende variaties toepaste. Het maken van een nieuw schilderij betekende, dat hij zijn figuren op een nieuwe wijze arrangeerde. Aan de hand van enige voorbeelden kan Dircks werkwijze worden geïllustreerd. Een schilderij in San Francisco (afb. 3) laat ons een interieur zien met twaalf figuren. Links is een raam en rechts een open deur en een haard. In het midden staat een tafel, waaromheen het gezelschap is gegroepeerd. De figuur links op de voorgrond zit in een voor Dirck Hals karakteristieke houding en komt dan ook vaak voor: zijn linkerbeen gestrekt, zijn rechter hand op de zitting steunend, hangt hij onderuit (cf. nr. 8, afb. 16). Hij draagt hetzelfde kostuum als de man rechts op de voorgrond, al verschillen de kleuren. Deze kleding wordt ook

gedragen door de man op een schets in Berlijn (nr. 3), die daar aan Pieter Codde is toegeschreven (afb. 4). De kleding van deze laatste en de stand van zijn rechter arm komen ook voor op andere schilderijen, bijvoorbeeld in het Frans Halsmuseum te Haarlem, waar we deze motieven bij een tric-tracspeler aantreffen (afb. 5). De vrouw, die op het eerstgenoemde schilderij in San Francisco naast de onderuithangende man zit is niet van een figuurstudie bekend, al heeft haar linkerhand dezelfde merkwaardige houding als we op een schets te Cambridge kunnen zien (nr. 5, afb. 6). De vrouw, die achter haar staat kennen we van een schets, die vroeger in de collectie Beets was (nr. 12, afb. 17). Haar treffen we ook op verschillende andere schilderijen aan. De man rechts naast haar kennen we enigszins gewijzigd van een tweede schets in de coll. Lugt (nr. 9, afb. 7), waarop hij zittend is weergegeven met zijn handen in de zij. Met kleine verschillen keert hij weer op een schilderij in Berlijn van 1627 (afb. 8)⁷. De man van het paar midden achter de tafel lijkt

welhaast hetzelfde model, terwijl de opgeheven blik van de vrouw naast hem bekend is van de voornoemde schets te Cambridge (afb. 6). Van het paar rechts op de voorgrond wijst de vrouw op de rug van de man. Zij komt, met andere kraag, voor op de grote Buitenpartij in het Rijksmuseum⁸, maar daar kijkt de man de beschouwer aan. De man, die op het schilderij in San Francisco wordt aangewezen, keert weer op het eerder genoemde schilderij in Berlijn van 1627. De roker rechts op de achtergrond komt voor op een schets in het Rijksprentenkabinet (nr. 1, afb. 9), die in 1965 als Willem Duyster is verworven en vroeger ook aan Frans Hals werd toegeschreven. Ook deze tekening was op de Genre-tentoonstelling in Amsterdam te zien⁹. Behalve hier zit hij ook op de voorgrond van het 1627 gedateerde schilderij te Berlijn. Op het eerder genoemde schilderij in Haarlem (afb. 5), ontmoeten we hem in een andere rol, namelijk als violist: de pijp is zonder verdere

Afb. 4. (links) Dirck Hals. Zittende man met hand aan zijn hoed. Berlijn, Kupferstichkabinett der Staatlichen Museen (nr. 3).

Afb. 5. (onder) Dirck Hals en Dirck van Delen. Elegant Gezelschap. Haarlem, Frans Halsmuseum.

Afb. 6. Dirck Hals. Twee vrouwen aan tafel. Cambridge, Fitzwilliam Museum, Coll. Ingram (nr. 5).

Afb. 7. Dirck Hals. Zittende man met zijn handen in de zij. Parijs, Institut Néerlandais, Fondation Custodia, coll. Lugt (nr. 9).

Afb. 8. Dirck Hals. De Drinkebroers. Berlijn, Gemäldegalerie der Staatlichen Museen.

Afb. 9. (rechts) Dirck Hals. Zittende man met pijp. Amsterdam, Rijksprentenkabinet (nr. 1).

Afb. 10. Dirck Hals. Zittende vioolspeler. Cambridge, Fitzwilliam Museum (nr. 6).

wijzigingen vervangen door een viool. Bovendien draagt deze violist, ditmaal zonder baard, de laarzen van de afzonderlijke beenstudies van de schets. Er is ook nog een andere variant van onze roker/violist¹⁰, waarbij hij een vlottere verschijning is geworden met lange haren onder een slappe hoed.

Het gezelschap op het Haarlemse schilderij zit in een zeer royaal renaissance-interieur, dat door Dirck van Delen is geschilderd. Opmerkelijk is dat we dezelfde groep mensen in zijn geheel tegenkomen op een schilderij, waarvan Dirck van Delen een weer ander interieur schilderde¹¹. Hieruit blijkt, dat Dirck Hals niet alleen afzonderlijke figuren, maar ook de hele figuratie van een schilderij herhaalde. De samenwerking met Dirck van Delen is er misschien mede de

Afb. 11. Dirck Hals. Vrouw met fluit. Haarlem, Frans Halsmuseum.

oorzaak van, dat omstreeks 1628 Dirck Hals' eigen interieurs groter worden en het door E. van de Velde en Buytewech geschapen type van groot in het vlak geplaatste figuren wordt losgelaten. Slechts één van de olieverschetsen draagt Dircks monogram en bovendien het jaartal 1629 (nr. 6, afb. 10). Door deze signatuur wekt de indruk als voltooid kunstwerk te zijn beschouwd. Ook door de techniek staat zij zeer dicht bij het type schilderijtjes met één figuur, dat niet alleen door Dirck Hals (afb. 11)¹², maar ook bijvoorbeeld door Pieter Codde, juist van omstreeks dit jaar af, tot ontwikkeling kwam. Bij het ontstaan van dit type zijn de olieverschetsen waarschijnlijk van invloed geweest¹³. Van de schets te Cambridge met twee vrouwen (afb. 6) zijn nog twee andere exemplaren bekend: één in het Städelches

Afb. 12. Dirck Hals. Bukkend meisje. Berlijn, Kupferstichkabinett der Staatlichen Museen (nr. 2).

Kunstinstituut te Frankfurt en één in het Museum für Kunst und Kulturgeschichte in Dortmund¹⁴. Het bestaan van deze copieën wijst op de mogelijkheid, dat ook andere schetsen in meer exemplaren hebben bestaan. In één geval, de schets die vroeger in de coll. Beets was (nr. 12, afb. 17), lijkt het waarschijnlijk, dat we eveneens met een copie te doen hebben, daar de factuur van deze bijzonder veel overeenkomst vertoont met de copie in Dortmund. Wat de chronologie betreft kunnen we de vaandeldrager in de coll. Lugt als vroegste werk dateren, omstreeks 1616/1618. Verschillende schetsen komen op gedateerde schilderijen uit de tweede helft van de jaren twintig voor, terwijl de enige gedateerde schets van 1629 is. Behalve de vaandeldrager zullen de meeste schetsen dus in de jaren twintig zijn vervaardigd.

Afb. 13. Dirck Hals. Staande vrouw. Collectie V.d.S. (nr. 11).

Zoals uit de verschillende verwerkingen en toepassingen van de olieverfschetsen blijkt, had Dirck Hals geen last van de behoefte steeds in alle opzichten origineel te zijn. Met dezelfde personages wijzigt hij als een regisseur de mise-en-scène en de decors, terwijl zijn schilderijen steeds het karakter van een 'blijspel' behouden.

Literatuur

- W. Bürger, *Dirck Hals et les fils de Frans*, *Gazette des Beaux-Arts*, 10, 1868/2, p. 390/402.
 C. Hofstede de Groot, *Dirck Hals*, in: *Thieme-Becker, Künstler-Lexikon*, xv, 1922, p. 530.
 A. Bredius, *Archiefsprokkels betreffende Dirck Hals*, *Oud-Holland*, xli, 1923/1924, p. 60/61.
 E. Haverkamp Begemann, *Willem Buytewech*, Amsterdam 1959.
 Eduard Plietzsch, *Holländische und Flämische Maler des xvii. Jahrh.*, Leipzig 1960, p. 26/27.
 Seymour Slive, *Frans Hals*, 1-11, Londen 1970.

Afb. 14. Dirck Hals. Zittende man met pijp. Berlijn, Kupferstichkabinett der Staatlichen Museen (nr. 4).

Afb. 15. Dirck Hals. Staande man met pijp leunend op een stoel. Leiden, Prentenkabinet der Rijksuniversiteit, collectie Welcker (nr. 7).

Noten

¹ Roger-A. d'Hulst, *Olieverfschetsen van Rubens, Openbaar Kunstbezit*, 1968.

² Slive 1970, I, p. 130/131.

³ *Cat. tent. Hollandse Genre-tekeningen uit de 17de eeuw, Amsterdam, Rijksmuseum/Rijksprentenkabinet 1973*, nr. 44, pl. X.

⁴ Haverkamp Begemann 1959, cat. II, p. 63/64.

⁵ Slive 1970, I, p. 31 e.v., fig. 14.

⁶ *Cat. nr. 473 B*.

⁷ Berlijn, *Staatliche Museen, Kat. nr. 816 A*.

⁸ *Amsterdam, Rijksmuseum, cat. nr. 1082*.

⁹ *Zie noot 3, nr. 45, pl. X*.

¹⁰ *Veiling Parijs, 23 maart 1968, nr. 55*.

¹¹ *Veiling Amsterdam, 6 mei 1913, nr. 39*.

¹² *Fluütspeelster, Haarlem, Frans Halsmuseum, cat. 122*.

¹³ *Van belang voor de ontwikkeling zijn waarschijnlijk ook de emblematische illustraties*.

¹⁴ *cf. Carlos van Hasselt, Cat. tent. 150 Tekeningen uit vier eeuwen, Rotterdam, Museum Boymans-van Beuningen/Amsterdam, Rijksmuseum, 1961/1962, nr. 48*.

Dirck Hals' olieverschetsen op papier

I

Zittende man met pijp en twee beenstudies (afb. 9). 277 × 178 mm; Amsterdam, Rijksprentenkabinet, inv. nr. 1965 : 180.

Literatuur: *Cat. tent. Hollandse Genre-tekeningen uit de 17de eeuw, Amsterdam, Rijksprentenkabinet 1973*, nr. 45, pl. x (zie nr. 10).

Deze zittende man komt op de volgende schilderijen voor: Berlijn, *Gemäldegalerie, Staatliche Museen, Kat. nr. 816A*. Gedateerd 1627 (afb. 8).

Veiling Amsterdam, 6 mei 1913, nr. 39 (als vioolspeler).

Afb. 16. Dirck Hals. Zittende man met zwaard. Leiden, collectie Mr. C. J. J. G. Vosmaer (nr. 8).

Afb. 17. Dirck Hals. Staande vrouw over haar schouder kijkend. Veiling verz. N. Beets, Amsterdam, F. Muller 9/11 april 1940, nr. 64 (nr. 12).

San Francisco, California Palace of the Legion of Honor, inv. nr. 1957. 160 (afb. 3).

Dublin, National Gallery, cat. 1898, nr. 119, gesigneerd en gedateerd 1629 door Dirck van Delen, die het interieur schilderde.

Een vrije copie van het Berlijnse schilderij werd geveild te Valenciennes op 21 oktober 1898, nr. 58. Een variant van de figuur komt voor op een schilderij, dat op 23 maart 1968, nr. 55, te Parijs werd geveild (met slappe hoed, lange haren en laarzen aan).

2

Bukkend meisje (afb. 12).

170 × 120 mm; Berlijn, Kupferstichkabinett der Staatlichen Museen, inv. nr. 2769.

Literatuur: E. Bock/J. Rosenberg, Staatliche Museen zu Berlin, Die Niederländischen Meister . . . I/II, Berlijn 1930, p. 148, afb. Zij komt voor op een schilderij in Duits particulier bezit, afgebeeld bij: Pletzsch 1960, afb. 5.

3

Zittende man met hand aan zijn hoed (afb. 4).

286 × 175 mm; Berlijn, Kupferstichkabinett, inv. nr. 1319.

Literatuur: Bock/Rosenberg, p. 108, als P. Codde.

Deze figuur komt gedeeltelijk overeen met de trictracspeler op een schilderij te Haarlem (afb. 5), als ook op de gedeeltelijke repliek (zie noot 11).

4

Zittende man met pijp (afb. 14).

295 × 174 mm; Berlijn, Kupferstichkabinett der Staatlichen Museen, inv. nr. 5334.

Literatuur: Bock/Rosenberg, p. 148, als toegeschreven aan Dirck Hals.

Deze man komt voor op een schilderij, dat omstreeks 1930 in de kunsthandel te Berlijn was (Foto RKD, neg. nr. 77); bovendien, enigszins gewijzigd op het schilderij, dat op 26 november 1957 te Amsterdam werd geveild, nr. 108a (cf. nr. 12).

5

Twee vrouwen aan tafel (afb. 6).
250 × 205 mm; Cambridge, Fitzwilliam Museum,
coll. Ingram, inv. nr. FMS 2912.

Literatuur: Carlos van Hasselt, Cat. tent. 150 Teke-
ningen uit vier eeuwen, coll. Ingram, Rotterdam,
Museum Boymans-van Beuningen/Amsterdam, Rijks-
prentenkabinet 1961/1962, nr. 48.

Er zijn twee copieën bekend:

Dortmund, Museum für Kunst und Kulturgeschichte
(voorheen bij kunsthandel De Boer, Amsterdam).

Frankfurt, Städtisches Kunstinstitut, inv. nr. 132279.
De twee vrouwen komen voor op een schilderij te
Wenen, coll. Liechtenstein. De rechter figuur komt
voor op een schilderij, dat vroeger in het bezit was
van J. Herbrand, Parijs (1928), alsook op een schilderij,
dat ca. 1930 in Berlijn bij kunsthandel Benedict was.

6

Zittende violspeler (afb. 10).
215 × 164 mm; Cambridge, Fitzwilliam Museum,
inv. nr. PD 401-1963. Rechts het monogram DH
(dooreen) en het jaartal 1629.

Literatuur: Cat. tent. Old Master Drawings, Londen,
Colnaghi 1949, nr. 37, pl. vi.

7

Staande man met pijp leunend op een stoel (afb. 15).
298 × 180 mm; Leiden, Prentenkabinet der Rijks-
universiteit, coll. Welcker, inv. nr. 1025.

Literatuur: Cat. tent. De Verzameling Dr. A. Welcker,
Amsterdam, Rijksprentenkabinet 1956, nr. 34, als
Willem Duyster.

Deze man komt voor op een 1628 gedateerd schilderij,
geveild te Amsterdam, 25 november 1924. Mej.
L. C. J. Frerichs wees in de catalogus van de tentoon-
stelling te Amsterdam reeds op het verband van deze
tekening met de figuren op schilderijen van Dirck
Hals; mevrouw E. Caljé-van de Berg legde het ver-
band van de tekening met bovengenoemd schilderij.

8

Zittende man met zijn hand aan het zwaard (afb. 16).
170 × 272 mm; Leiden, coll. mr. C. J. J. G. Vosmaer.
Deze man komt voor op een schilderij in de collectie
E. Sjöfält te Stockholm (1967).

9

Zittende man met zijn handen in de zij (afb. 7).
229 × 195 mm; Parijs, Fondation Custodia, Institut
Néerlandais, coll. Lugt, inv. nr. 1796.

Literatuur: Cat. tent. Décor de la vie privée en Hollande
au XVIIe siècle, Parijs 1965, nr. 75.

Deze man komt voor op schilderijen in San Francisco
(afb. 3) en Berlijn (afb. 8), alsook, enigszins gewijzigd,
op een schilderij in de collectie Goudstikker (tent.
Rotterdam, 1919, nr. 24, T.v).

10

Vaandeldrager (afb. 1).
344 × 260 mm; Parijs, Fondation Custodia, Institut
Néerlandais, coll. Lugt, inv. nr. 5964.

Literatuur: Cat. tent. Hollandse Genre-tekeningen uit
de 17de eeuw, Amsterdam, Rijksprentenkabinet 1973,
nr. 44, pl. x; deze tentoonstelling werd eerder ge-

houden in New York, Chicago en Boston (Engelse
catalogus).

11

Staande vrouw (afb. 13).
270 × 185 mm; Collectie V. d. S.

Literatuur: D. Hannema, Oude tekeningen uit de ver-
zameling Victors de Stuers, tent. Almelo/Rotterdam
1961, nr. 79, afb. 16.

Deze staande vrouw komt voor op een schilderij te
Dublin, National Gallery, Cat. Museum 1898, nr. 119,
gedateerd 1629 (zie nr. 1).

12

Staande vrouw over haar schouder kijkend (afb. 17).
290 × 185 mm; Veiling verz. N. Beets, Amsterdam,
F. Muller 9/11 april 1940, nr. 64, uit de coll. Baron van
Lynden te Den Haag.

Zij komt voor op de volgende schilderijen:

Wenen, Akademie-Galerie (het interieur door Dirck
van Delen), Plietzsch 1960, afb. 8; cat. museum 1927,
nr. 684. Gedateerd 1628.

San Francisco, California Palace of the Legion of
Honor, inv. nr. 1957.160 (afb. 3).

Wenen, coll. Liechtenstein.

Nottingham, City Art Museum, afb. in: The Connois-
seur, 67, november 1926, p. 162. De compositie van
dit schilderij is zeer verwant aan die van een schilderij
dat geveild werd te Heerlen, 10/11 april 1962, ver-
moedelijk hetzelfde exemplaar, dat eerder te Amster-
dam werd geveild op 26 november 1957, nr. 108a.
Overeenkomst met de figuur op een prent van
S. Savrij naar D. Hals.